

ЖИВОТНИ ПУТ НАЧЕЛНИКА ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Обележавање 50. годишњице победе над фашизмом могло је бити и повод и прилика да се – на научним скуповима, у студијама и пригодним публикацијама, у периодици, па и у рефератима на свечаним академијама, у листовима и у ТВ емисијама, једном речју свугде где јавно изречено остаје трајно и видно забележено – одуже и неки цивилизацијски дугови, поред осталог и према неоправдано запостављеним и заборављеним личностима које су за ту победу имале неспорне заслуге. Та прилика није искоришћена бар када је реч о Арсу Р. Јовановићу, начелнику Врховне команде оружане силе НОП-а у све четири године антифашистичког рата, човеку који је, по природи свог положаја и ономе што је (у)чинио, био један од најспособнијих, најугледнијих и на токове и исходе операција НОВЈ најутицајнијих војника на нашем ратишту.

Тиме се само наставља на идеолошком једноумљу и секташкој искључивости утемељена пракса, у овом случају започета августа злосрећне 1948, када је, као генерал-пуковник и начелник Више војне академије у оснивању, ликвидиран: на јавној сцени је у свакој прилици, без ваљаних разлога и зазора, дисквалификован и блаћен као човек, његово стваралаштво у рату потцењивано или затирано, заслуге присвајане, грешке преувеличаване, или је његово име, што је подједнако неприхватљиво, упорно прећуткивано. То брисање имена и заслуга начелника ратне Врховне команде утемељено је на злослутном правилу да нешто није формално забрањено али је стварно недозвољено, а у случају Арса Јовановића је, у једном тренутку, средином 60-тих, начелнику Војноиздавачког завода (ВИЗ) генералу Милинку Ђуровићу, наређено – не спомињати у студијама, у зборницима, у енциклопедијским издањима и часописима три имена: Петка Милетића, Арса Јовановића и Милована Ђиласа. Арсово, сем изузетака који потврђују ово правило једноумља, није спомињано до почетка осамдесетих.

Имена овог првог ратног генерала војске НОП-а нема ни тамо где би се, због значаја функције коју је обављао и стварних заслуга за победу над фашизмом, морало наћи: у „Енциклопедији Југославије“ (1960), у двотомном допуњеном и прерађеном „Ослободилачком рату народа Југославије 1941–1945.“ (1965. у издању VII), у „Хронологији ослободилачког рата народа Југославије“ (VII 1964), у „Војном лексикону“ (VINC 1981), у претежном броју студија и готово свим мемоарским списима објављеним до 1980, у уџбеницима војне историје и лекцијама из ратне вештине на

стратегијском и оперативном нивоу. Уз то, изворни документи о његовом животу и деловању су уништени или вешто склоњени, тако да се узалуд траже чак и основни подаци из његовог досијеа о кретању у служби до Другог светског рата, па се и за тим, као и за сваком појединошћу, поготову с позитивним предзнаком каквих је у животу овог професионалног војника од каријере било највише, мора упорно и мукотрпно копати по нашим, савезничким и непријатељским архивама, трагати у књигама домаћих и страних аутора, чупати из сећања крунских сведока. Из мозаика сазданог од тих појединости израња фигура једног од најистакнутијих војсковођа НОР-а.

Схватајући како и сам назив овог научног скупа „Други светски рат – 50 година касније“, још у организацији две наше највише и најугледније научне и културне институције и заказан у Арсовој завичајној Подгорици, пружа шансу за поправни испит кад је у питању та очевидна неправда према овој за победу несумњиво значајној личности – изнећемо само неке појединости од оних до којих смо дошли истраживањем и које, макар и овако фрагментарно и дозлабога скраћено назначене, могу помоћи у срицању одговора на питање: ко је, у ствари, био и какав је развојни пут имао први и једини начелник Врховног штаба НОВЈ, односно Генералштаба ЈА, од 12. децембра 1941. до Дана победе?

Арсо Јовановић је рођен 24. марта 1907. у селу Завала, општина Пипери, срез Подгорица. Његов отац Радивоје је, по ондашњим мерилима црногорског села, био средњеимућан домаћин, ожењен Зорком Поповић из оближњег села Близна, учесник оба балканска и Првог светског рата, да би у овом трећем, у Мојковачкој бици вођеној почетком јануара 1916. под командом легендарног сердара Јанка Вукотића, био тешко рањен и од последица трајно обневидео. Арсо је био најстарије дете у породици и имао је три сестре: Милушу, Раку и Драгу. Склопом несрећних околности, у младим годинама које се у срећним временима сматрају најлепшим добом, доживео је од 1912. до 1918. страшни рат са свим несрећама које је људима донео, а нарочито окупацију, глад и „шпањолку“, три пошаста о којима се у Црној Гори, равноправно са вековним турским зулумом, уз гусле певало.

Пример оца ослепелог у борби за слободу и обезбеђење одступања савезничкој и братској војсци, горка ратна сећања, познавање црногорске историје, поштовање традиције народа и његовог колективног памћења, као и свеприсутно русофилство и васпитање, у Војсци Краљевине Југославије, на култу српске војске и њених официра солунаца са славним војводама испред свих – битно су утицали на формирање Арса Јовановића као професионалног војника и патриоте, где је једино могуће наћи одговор и на питање: зашто је устаничке 1941. без двоумљења стао на челу црногорске народне војске, а затим, током целог НОР-а, на челу генералштаба једине антифашистичке и победничке војске на југословенском ратишту.

После подгоричке гимназије определио се за официрски позив: завршивши 53. класу Војне академије, 1928. добио је чин потпоручника, 1932. поручника, 1936. капетана II и 1939. капетана I класе. Будући да је у међувремену, као поручник, завршио 34. класу Више школе, а касније и генералштабну припрему, те да је имао потребан трупни стаж и све службене оцене препоручљиве за уздизање, он би 1. априла 1942. добио чин генералштабног мајора. То би била „нормална“ мирнодопска каријера успешног официра, али ће он тада, са 34 године, склопом ратних околности и нимало случајно, бити начелник Врховног штаба ослободилачке војске, што је био успон који ни најамбициознији млади официр није могао прижељкивати. Додајмо још две појединости: као потпоручник је одликован Златном медаљом за ревносну службу, што је био изузетак, а као капетан I класе на служби у Пешадијској официрској школи у Калиновику објавио је од министра војске и морнарице одобрену, широко применљиву и од корисника веома цењену стручну публикацију „Тактика пешадијског батаљона“, што је за његов чин и за службу у дубокој унутрашњости такође била реткост.

Априлски рат га је затекао у Сарајеву, одакле је, одмах после безусловне капитулације војске којој је припадао (17. априла), са супругом Ксенијом (Сенком) и две кћеркице кренуо у завичај. Ту се убрзо, у условима окупације и посредством свог рођака и организационог секретара Покрајинског комитета КПЈ Блажа Јовановића, укључио у припреме за устанак: био је инструктор обуке ударних група из Пипера, са групом официра, међу којима је био и мајор Васо Вукчевић, написао је докуменат о организацији устаничке војске према моделу црногорске народне војске до 1916, а писмима се обраћао неколицини официра којима је веровао указујући им на најпрече објекте напада када почне устанак.

Са борцима из Пипера је био од првог часа устанка, а када су њихове јединице, већ у прва два дана борби, нарасле на 862 борца, формирао је батаљон и са стотинак бораца пошао 16. јула у Љешанску нахију, да подстакне устанак, али је наишао на отпор и стигао, 17. јула, у Оперативни штаб око 3.000 устаника из Бјелопавлића који су стезали омчу око врата гарнизону у Даниловграду, договоривши се о њиховом учешћу у борбама за ослобођење Подгорице.

Од 18. јула до 8. августа је командант Привремене врховне команде националноослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Саницака, у штабу у коме је Милован Ђилас „лице за везу с народом“, а чланови Божо Љумовић, Блажо Јовановић, Будо Томовић и, у својству саветника, пуковник Бајо Станишић.

С почетка је на фронту према Подгорици, где на положају пише заповест за напад на град своје младости, али се од њега, због сурове реакције Италијана, одустало, па је, у тренутку распада фронтова на југу, пожурио на север, да би, са устаницима из колашинског, андријевичког и беранског краја, зауставио продор Мусолинијевих дивизија и, као простран и у војничком погледу погодан оперативни простор, сачувао Ва-

сојевиће и Санцак. У томе доживљава отпор дела официра дотад ангажованих у устаничким командама; они су, у духу директива из Лондона о уздржавању од борбе против окупатора, били против даљег отпора Италијанима и, свакако, сарадње са комунистима, а одлучно за борбу против „Арбанаса и Турака“, тј. квислинга албанске и муслиманске националности који су, стварно, насртали од Плава и Гусиња, од Рожаја и Пештера. Ситуација се из часа у час усложњавала: устанички фронтови у североисточној Црној Гори су се проређивали под ударима јединица дивизија „Венеција“ и „Пуље“, што су пратили опструкција дела официра и њихових присталица и све бездушнији насртаји „комшија“ квислинга, па су Италијани 5. августа реокупирали Колашин, тако да је једини излаз био привремено повлачење и са ових положаја.

Осмог августа Арсо је присуствовао Покрајинском саветовању које је, на пиперској планини Каменик, оценило устаничке борбе у Црној Гори, утврдило предстојеће политичке и војне задатке и реорганизовало командовање – именован је Штаб народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санцак, у којем је Арсо, сада уз команданта Ђиласа и политичког комесара Блажа Јовановића, именован за начелника штаба. На предлог Саветовања, партијска ћелија завичајних Ђуковића га је примила у КПЈ. Предстојао је период ангажовања на изградњи устаничке војске: формирање водова, чета и батаљона, па планираних девет бригада и три одреда, опет по узору на Црногорску народну војску. Уверен да посустајање у оружаном отпору значи слом устанка, заузимао се да се јединице, поготову оне основне, формиране на братственичкој и племенској основи, окупљају, увежбавају, живе војничким животом и изводе оружане акције, а почетком октобра је на његов предлог у Штабу планирана и Зетском одреду поверена акција на Јелином дубу која ће, изведена 18. октобра, са 43 уништена камиона, 150 убијених и рањених и 64 заробљена војника, ући у историју као једна од најуспешнијих заседа у НОР-у.

Водио је отворене и веома опоре разговоре са многим „националним елементима“, углавном официрима, међу којима су били: капетан I класе Павле Ђуришић с којим је био присан другар још из потпоручничких дана у Сарајеву; генералштабни мајор Ђорђија Лашић с којим су га везивале чврсте споне кумства; стари знанац ваздухопловни мајор Андрија Весковић; пуковник Бајо Станишић за чији је чин, године и доказану храброст имао пуно поштовање; на Радовчу, после пристизања британско-југословенске мисије „Балзаи“, генералштабни мајори Мирко Лалатовић и Захарије Остојић, које је овамо, у посебну мисију са британским капетаном Билом Хадсоном као представником Балканске секције СОЕ, упутио министар војске и морнарице армијски генерал Богољуб Илић. Није било сумње да они с једне и он с друге стране о истим питањима сасвим различито мисле. Размишљао је о њиховим аргументима, болело га је што нису остали на истој страни, али недоумице није било у опре-

дељењу: нема одлагања оружја док је окупатор на тлу отаџбине, нити сарадње са онима који сарађују са окупатором.

Неки, и веома утицајни, питали су се, истина нешто касније: како га ови људи, будући да је до њиховог мишљења веома држао, нису „превели“ на своју страну и одвојили од комуниста, или га бар поколебали у опредељењу. Истина, он је на Равну гору могао прећи и из Ужица, са Лалатовићем, Остојићем и Хадсоном, уочи преговора Драже и Тита у Брајићима. Он је у Ужице, одлуком Покрајинског војног и партијског вођства, стигао са Митром Бакићем – да у Врховном штабу реферише о ситуацији у Црној Гори и прими нове задатке. А примио је, заједно са Иваном Милутиновићем, који је упућен за новог команданта Главног штаба, задатак да се ослободе Пљевља и са тамошњим снагама учврсти НОП у Санџаку, а онда, по ранијој одлуци, упути 2.500 до 3.000 Црногораца у Србију, ради формирања крупнијих и покретљивијих јединица предвиђених на Саветовању у Столицама (26. септембар).

Првог децембра је са Црногорским НОП одредом за операцију у Санџаку, састављеним од 3.690 бораца сврстаних у девет батаљона, односно 34 чете извео напад на Пљевља и доживео неуспех: седиште дивизије „Пустерија“ није заузето, а одред је претрпео губитке од 224 погинула и 262 рањена. За неуспех и ненадокнадиве губитке Арсо, сигурно није најодговорнији, сем осталог и што је оперативни задатак добио од политике, али га је од незаобилазне командантске одговорности, самим тим што је био на тој најодговорнијој војничкој дужности, немогућно ослободити, мада му кривицу нико у току НОР-а није спочитавао, сигурно и због тога што је та операција изведена под његовом командом постала пример замашног, смелог и успешног марш-маневра јединица НОП-а на целом нашем ратишту, а одред којим је командовао најкрупнија партизанска јединица у првој ратној години.

У Дренови га је Јосип Броз 12. децембра, сурово опоменут губицима из Србије насталим неоспорно и због војне неорганизованости на стратегијском нивоу, поставио за начелника Врховног штаба, о чему ће ускоро извести и Коминтерну, поставивши му задатак да са одредом ослободи Рудо. Варошица је ослобођена 17. децембра, да би убрзо постала прво седиште Врховног штаба у Босни и родно место Прве пролетерске бригаде у чијем је формирању Арсо видео зачетак стварања оперативне војске као предуслова нових победа.

Имао је значајну улогу у разбијању окупаторско-квислиншких офанзивних дејстава у источној Босни на почетку 1942. и, нарочито, у 110 дана деловања Врховног штаба из Фоче у периоду јануар – мај, а поготову у одбрани слободне територије северне Црне Горе од четничке офанзиве и источне Босне од окупаторско-квислиншких операција „трио“ (април – јун). Лично је, у име Врховног штаба, планирао и усмеравао ликвидацију опаког усташког упоришта Борач у Херцеговини (17. април) и још од раног пролећа био заговорник пребацивања главнине угрожених партизанских снага на запад, у Босну, продором централним босанским би-

лима, док је већина чланова ВШ била за повратак у Србију, па је с тим у вези, чак и у мају, планирано освајање Васојевића и ослобођење Нове Вароши као „плац-дарма“ за ту офанзивну операцију до које, због њене нереалности у тим војно-политичким околностима, неће доћи.

Доследан својој замисли о преношењу тежишта операција у западну Босну, стручно се ангажовао на формирању нове 4. пролетерске бригаде која ће са 1. и 2. пролетерском, у повољнијим оперативним условима, подједнако политичким и војничким, бити окосница стварања Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ). Ту замисао је, до доношења одлуке за почетак офанзиве групе пролетерских бригада управо за западну Босну, аргументовано образлагао и она је, у избору између Србије, источне Босне и Босанске крајине – победила. На почетку офанзиве Арсо, са Ђиласом, представља Врховни штаб у Оперативном штабу за десну (северну) нападну колону, у којем су и команданти 2. и 4. пролетерске, Љубодраг Ђурић и Пеко Дапчевић. Успешно је, у ноћи 3/4. јула, изведен напад на део пруге Сарајево – Мостар на деоници од Хацића до Тарчина, а затим ослобођен Горњи Вакуф, док су неуспешно завршена два напада на Бугојно (16/17. и 20/21. јул), где је део одговорности, с мање или више аргументације, с правом приписиван начелнику ВШ.

Поучен искуствима из неуспешних борби за ослобођење градова, а нарочито Пљеваља и Бугојна, био је против напада на Ливно и, нарочито, Купрес, предлажући да се изолују и заобиђу, о чему су писана сведочења оставили Радован Вукановић и Милован Ђилас. Међутим, врховни командант беспоговорно је био за то да се те утврде, а нарочито Купрес, којег је називао „усташки Алкатраз“, нападну и по сваку цену освоје. О томе сведочи и једно Титово писмо Арсу од 30. јула, а које је по садржају полемика са његовим које није сачувано, па се не могу сазнати аргументи начелника ВШ за предлог да се ови градови обиђу и нешто заобилазније али безбедније иде у сусрет далматинским, личким, банијским, кордунашким и крајишким партизанским јединицама.

Срећом, Ливно је, под командом Оперативног штаба с Арсом на челу, освојено у борбама од 4. до 7. августа, али су иза те велике победе, када је у питању личност начелника ВШ, остала три ружна трага, по којима се он, после ликвидације августа 1948, често јавно и злонамерно прозивао: две Кочине, цинизмом, исључивошћу и секташтвом натопљене, цедуљице Титу, срачунате на потпуну дискредитацију Арса Јовановића као старешине, а настале као реакција на сасвим људске и за ратне прилике незаобилазне неспоразуме, те гласина, у јавности често понављана и прештампавана, како је освајањем Ливна руководио са свог командног места из Швабина Поља, бар десетак km удаљеног од „куће Митровића“, што је лаж, јер је целе ноћи био у борбеном строју, најдуже са пролетерима из 3. санџачке, за шта има још живих сведока.

Купрес прве ноћи, 11/12. августа, није заузет са 2. и 4. пролетерском, 10 херцеговачком, батаљоном 3. санџачке и деловима три батаљона Крајишника, па је Арсо замолио врховног команданта да га ослободи дужно-

сти команданта Оперативног штаба јединица које ће, по изричитом наређењу Јосипа Броза, нападати ноћу 13/14. августа и упути га на који год хоће део нападаог фронта и у било којој улози. Упутио га је код западне нападне колоне, а команду над Оперативним штабом сада са 1. крајишком појачаних јединица, поверио члану Врховног штаба пуковнику Саву Оровићу који је учинио све што се могло да се обезбеди успех у нападу. Међутим, неуспех се, пре свега због јачине и утврђености непријатељеве одбране и недостатка артиљерије код нападача, поновио, а погибија била неупоредиво већа – само из 4. пролетерске 71 борац и старешина су погинули, од којих су 33 били из 2. батаљона. Лекција, коју је Арсо већ био научио, скупо је плаћена: без одговарајуће артиљерије градски бедеми се нису могли освајати, па је ратна вештина налагала да се изолују, блокирају, обилазе.

На основу одлуке седнице ЦК КПЈ одржане 19. октобра и више пута поновљених молби Едварда Кардеља да му Врховни штаб упути кадровску помоћ, Арсо је 17. новембра, са Оштреља, повео групу од 13 старешина из пролетерских јединица, са Титовим писменим овлашћењем да преузме команду над Главним штабом, изврши реорганизацију словеначких јединица и учини их делом НОВЈ, те уради све, пре свега извођењем крупнијих акција, како би се превазишао ниво покрета отпора на том делу ратишта. У спровођењу добијених задатака наишао је на одлучан отпор затвореног и преосетљивог словеначког руководства, тако да је Кардељ 12. јануара 1943, у писму Титу, пуном подметања, полуистина и политичких дисквалификација, секташких процена и завереничких назора, крајње негативно оценио Арсову мисију у Словенији, убрајајући на кане да од партизанске војске створи регуларне јединице, што је Тито посебно захтевао. То писмо је после Арсове смрти веома често цитирано, разуме се како је коме одговарало, а да се седам његових упућених из Словеније и не помињу; оно писмено овлашћење је објављено тек 1982. у XIII тому Титових „Сабраних дјела“ а два још чаме необелодањена, тако да се одвећ дуго не могу чути и упоредо анализирати аргументи обе стране.

По повратку у Врховни штаб (5. јул 1943) његов начелник се прихватио успостављања веза са главним штабовима и штабовима корпуса, поремећених у време операција „Вајс“ и „Шварц“, планирања операција, стварања војне обавештајне службе, решавања питања отворених капитулацијом Италије, формирања нових корпуса и дивизија, збрињавања рањеника, организовања савезничке војне помоћи, доградње система ратног школства, оперативне сарадње са страним војним представницима. После Јајца, у коме је био већник, руководио је сламањем серије зимских немачких операција извођених узастопно снагама 2. оклопне армије ојачане са три дивизије на централном делу ратишта, чиме је привремено одложена реализација плана о поступном премештању тежишта дејстава оперативних састава НОВЈ у источни део земље. При том је – и због заузетости врховног команданта сарадњом са савезницима и борбом за

међународно признање нове Југославије – на непосредној вези држао главне штабове и штабове једанаест корпуса и више дивизија на тежишним правцима, а лично је, дословно даноноћно, пратио и – колико се то могло у условима када је непријатељ дешифровао свако наређење и директиву, а савезници нису испуњавали преузете обавезе у снабдевању ових јединица из ваздуха – усмеравао продор Ударне групе дивизија (2. пролетерска и 5. крајишка) извођен од 16. марта до 20. маја 1944. према Ибру, а затим западној Србији.

У Дрвару је, у име Врховног штаба НОВЈ, поздравио Други конгрес омладине (2–5. мај), а у Дрварској операцији, са Жујовићем и Ранковићем имао кључну улогу, да би почетком јуна, у најдраматичнијим околностима за опстанак и деловање Врховног штаба, процењујући три могућа излаза, заступао решење да се врховни командант са шефовима савезничких војних мисија пребаци авионом са неког од седам подручних партизанских аеродрома на слободну територију Црне Горе коју је обезбеђивао Други ударни корпус, где би се сачекао 1. пролетерски корпус, а онда са њим и групом ударних дивизија из источне Босне, извршио продор у Србију и, у садејству са већ формиране четири дивизије и бројним НОП одредима, почеле борбе за коначно ослобођење тог дела земље. Врховни командант се, пак, сигурно и под утицајем водећих официра савезничких мисија, определио за пребацивање (3/4. јун) са Купрешког поља на острво Вис.

На Вису је, у сарадњи са групом предратних официра високих чинова сва три вида, организовао ефикасне штапске службе, развио сарадњу са командама савезничких јединица на Вису, итд. Међутим, као приоритетни задатак имао је успостављање система веза нарушеног у време Дрварске операције и у томе је, имајући седам јаких радио-станица, успео. Затим је (14. јуна) у име војног и државног врха дочекао председника краљевске владе др Ивана Шубашића, па са највишим војним и политичким руководством Србије утврдио и разрадио план операција за коначно ослобођење источног дела ратишта, да би од 6. до 14. августа, са најнужнијим прекидима за обављање неодложних штапских послова на Вису, са Титом и Жујовићем учествовао у разговорима у Казерти са врховним командантом савезничких снага за Средоземље, генералом Х. М. Вилсоном и његовим сарадницима. Савезничко командовање је, већ на првом састанку, збунио својом аргументацијом питања која је покренуо: садејство у могућим заједничким операцијама, тражење савезничке војне помоћи, стављање краљевске ратне и трговачке флоте под команду Штаба Морнарице НОВЈ, повратак у земљу четрдесетак хиљада Југословена који су чамели у медитеранским савезничким базама, школовање авијатичара, тенкиста, возача, артиљераца и других неопходних специјалиста у англо-америчким центрима у Италији и на северу Африке, збрињавање хиљада рањеника итд. Командант Вилсон је са својим генералима, очевидно неприпремљеним за такав разговор, тражио паузу „од више дана“ да би припремили одговоре. У тим разговорима су начелник

ВШ НОВЈ и начелник штаба команданта Александера, генерал Џемс Гамел, договорили а касније и разрадили заједничку операцију шифровано названу „Недеља пацова“ која ће бити изведена од 1. до 7. септембра и то тако што ће савезничко стратегијско ваздухополовство дању бомбардовати саобраћајну инфраструктуру, привредне објекте у служби Немаца и војне циљеве у градовима, а око 100.000 припадника НОВЈ на свим деловима ратишта ноћу нападати непријатељске јединице, уништовати објекте, кидати комуникације.

У јулу и августу је обједињавао борбе и бојеве за разбијање Андријевичке и Дурмиторске операције, те радио-везама чинио напор да се колико-толико олакша положај 12. ударног корпуса и 6. личке пролетерске дивизије „Никола Тесла“ систематски онемогућаваних да продру у Србију, а дубоко проживљавајући драму више од хиљаду рањеника на крајње угроженом пивском платоу, одлучио се да се, са одобрењем врховног команданта, пребаци авионом на импровизовани аеродром код Доњих Брезана и оданде 22. августа руководи операцијом њиховог пребацивања у Италију. Стигао је у Бари, добио чврсто обећање ваздухопловног маршала Вилијама Елиота да ће бити пребачен у Пиву, али га је тог дана „Д“ заскочила непробојна британска војна администрација па је пребацивање тридесет шест транспората рањеника руководио са аеродрома из Барија, а сутрадан је већ било касно – Немци су импровизовани аеродром близу Шавника заузели, срећом после евакуације свих 1.059 рањеника.

Операције за ослобођење Србије је пратио и, у складу са својим компетенцијама, усмеравао док дивизије Оперативне групе, Првог пролетерског и Дванестог ударног корпуса, њих 8 а убрзо и 9 на броју, назване Прва армијска група, нису поселе стратегијску греду од Рудника и Суворора до Маљена и Повлена, од када је њима, без консултације са Врховним штабом и непосредно ослоњен на штапске службе маршала Толбухина, руководио искључиво маршал Тито све до ослобођења Београда, Баната и Бачке и посудања фронта у Срему. За то време су Арсо и Ранковић са Виса, до пребацивања у престоницу, руководили операцијом на другим деловима ратишта.

У ослобођеном Београду је 9. новембра, у својству представника НОВЈ и њеног Врховног штаба, присуствовао заседању Велике антифашистике скупштине народног ослобођења Србије и одржао запажен поздравни говор.

Преласком у Београд Врховни штаб НОВЈ (од 1. марта Генералштаб ЈА) постао је веома разуђена стручна институција Министарства одбране са тринаест одељења и помоћницима начелника за оперативне и организацијске послове, за морнарицу, обавештајну службу, војно школство и др. У тој установи је, сведочи Раде Хамовић, тада генерал-мајор и начелник Оперативног одељења, „владала пуна радна атмосфера, складан штапски рад, пуна хармонија, без и једног инцидента; владало је пуно другарство, велики елан“, све то „превасходно захваљујући начелнику Јовановићу“. При томе је даноноћно бар пола људства било на „првој ли-

нији“, а и начелник би веома често авионом обилазио команданте на фронтovima, најнепосредније утичући на одвијање борбених дејстава и планирање операција за коначно ослобођење земље.

Од 7. јануара до 10. фебруара 1945. генерал-лајтнант Арсо Јовановић је члан војнодржавне делегације у посети Совјетском Савезу. Вођа делегације је био Андрија Хебранг, а у делегацији од генерала још Гојко Николиш, Раде Хамовић и Бранко Обрадовић. Из једне Хебрангове депеше се види да је Стаљин са најближим државним и војним сарадницима већ прве ноћи боравка у Москви примио њега и Арса Јовановића, да је било говора и о војним питањима, па о томе најављује извештај, али он или није написан или, што је вероватније, није сачуван. Међутим, из сведочења актера се зна да је Арсо у Генералштабу Црвене армије разговарао о садејству у предстојећим операцијама, организацији Министарства одрбане, реорганизацији, преоружању и обуци јединица, упућивању у штабове оперативних и техничких тактичких јединица НОВЈ совјетских војних саветника и инструктора, обезбеђењу помоћи у храни, муницији, погонском гориву и у санитетском материјалу, занављању губитака ваздухопловних јединица, школовању пилота и везиста, пребацивању Друге тенковске бригаде из Туле на Сремски фронт итд. Из сачуваних бележака Митре Митровић и Гојка Николиша сазнајемо на вечери са целом делегацијом како је генералисимус Стаљин наметљиво и изазовно, само из њему знаних разлога, понављао како су Бугари бољи војници од Југословена, нашта је Арсо, све емотивнији, уверавао домаћина да није у праву. Препирка је стигла дотле да су Арсу, док је одлучно брано част и достојанство војске чији је начелник Врховног штаба, потекле сузе.

У Београду, где га је у одсуству замењивао генерал-лајтнант Велимир Терзић, дочекали су га и нови задаци, поготову они који су проистицали из посете фелдмаршала Александера престоници нове Југославије (22–28. фебруар) и веома важних разговора о међусобној сарадњи у завршној фази рата, где су начелници врховних штабова и наше и савезничке војске имали пуне руке посла, затим из вишедневних фебруарских и мартовских састанака челних старешина Генералштаба и команданата армија и Југословенске морнарице, на којима је, под руководством врховног команданта, утврђен начин дејстава и садејстава у извођењу стратегијске офанзиве за коначно ослобођење земље. Све то што је расправљано и утврђено преточено је у Генералштабу у планове, директиве, заповести, документа за архиву и историју. Радило се, кажу учесници тих догађаја, напорно, даноноћно, час на фронту, час у канцеларијама у којима су били и војнички кревети – за ратнички предах од напора у служби победе.

У време издавања директиве за извођење завршне стратегијске офанзиве и почетак пробоја Сремског фронта врховни командант је (5–20. април) био у Москви, ради потписивања (11. април) Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи са Совјетским Саве-

зом. У пословима врховног командовања замењивао га је Ранковић и он је потписао директиву по елементима утврђеним раније, на састанку са командантима армија од 25. до 28. марта, а генерали Арсо Јовановић и Раде Хамовић су бдели над њеном реализацијом. Арсо се од почетка, а нарочито од повратка Тита из Москве, непосредније ангажовао у пружању помоћи Штабу 4. армије имајући у виду значај и сложеност њеног задатка, али пазећи да не сузи његову самосталност у доношењу одлука и руковању операцијама на левом крилу стратегијског распореда, још на споју са западним савезницима. Схватајући потребу бржег продора ове армије и заузимања приморског појаса све до Соче, а свакако освајања Трста пре западних савезника, Арсо се већ 22. априла најнепосредније ангажовао на њеном фронту, а од 28. априла углавном је на истуреном командном месту са командантом генералом Петром Драпшином и комесаром пуковником Бошком Шиљековићем. Одатле је упућена знатно ојачана 20. дивизија да заузме Трст 1. маја и она је то остварила пре форсираног избијања 2. новозеландске дивизије на Сочу. Трећег маја из Трста је, по Арсовом наређењу, кањоном Соче закрченим савезничким колонома које су хрлиле на север, упућен у Аустрију Југословенски мотомеханизовани одред који ће, дејствујући у Корушкој, онемогућити извлачење балканске групације Вермахта и остатка усташких јединица, заробити генерала Лера и групу Павелићевих злочинаца.

Због савезничких политичких игара око судбине Јулијске крајине, начелник Генералштаба ЈА је именован за шефа војнодржавне мисије за преговоре са врховним савезничким командовањем, у којој су од генерала били Коча Поповић, Владимир Велебит, Јака Авшич и Срећко Манола, а преговарало се, углавном, са савезничким војним тимом чији је шеф био начелник штаба маршала Александера, адмирал Фредерик Морган, и то у Београду (5–9. јун) и Трсту (градић Девин, од 13. до 20. јуна). Преговори су се одвијали у изузетно драматичним околностима када су се две војске, бројне и одлично технички опремљене, до јуче савезничке југословенска и англо-америчка, прикупљене на скученом простору, гледале очи у очи, дословно са прстом на обарачу и била је потребна велика мудрост војника у служби еуфоричне политике да сачувају присебност властитих трупа и онемогуће инциденте. У Девину је договорано о реализацији споразума о Јулијској крајини, потписаног 9. јуна на највишем нивоу у Београду, уз упорно настојање да у тако заостреним околностима не избије могући оружани спор који би за последицу имао крвопролиће са несагледивим трагичним последицама, а он је сваког тренутка могао избити. Истовремено, генерал Јовановић се, по сведочењу чланова и наше и англоамеричке делегације, одлучно борио за националне интересе Југославије, да би 20. јуна потписао Девински споразум о реализацији уговора од 9. јуна којим је успостављена тзв. Морганова линија, која је спорну територију делила на зоне „А“ и „Б“, са војним управама, с тим што је бројно стање Југословенског одреда утврђено на 2000 војника и старешина.

Арсо Јовановић је био начелник Генералштаба ЈА до 17. септембра 1945. када је ту дужност, због одласка на школовање у Совјетски Савез, предао генерал-лајтнанту Кочи Поповићу. До одласка за Москву (средина марта 1946), одликован је највишим домаћим и савезичким одличјима, међу којима су ордени Кутузова и Суворова, слављен је и истицан за пример другима, упућиван као представник ЈА на најважније манифестације. Одржао је више предавања и објавио три запажене публикације на теме НОР-а: о развоју НОВЈ, Пљеваљској бици и најважнијим операцијама, које су после његове смрти повучене из употребе и уништене.

Другог јуна 1946. маршал Тито је, у оквиру пријатељске посете Совјетском Савезу (27. мај – 10. јун), приредио у амбасади Југославије у Москви свечани ручак свити наше генералске елите на школовању у академији „Ворошилов“ и том приликом, како је забележио Радомир–Љака Вујошевић, онда мајор тенковских јединица на школовању у академији „Стаљин“, дигао прву здравицу свом „главном војном сараднику, генералу Арсу Јовановићу, који је у НОР-у био иницијатор крупних операција или њихов планер“. У том смислу је о свом првом ратном војном сараднику ређао епитете, све лепши од лепшег, а неовисно од мотива да то каже управо тада и тако, у том саставу и усред Москве, то је – за оног ко зна природу хијерархије односа у штабовима стратегијског нивоа – највеће признање које један врховни командант може одати начелнику свог ратног штаба. То је била пуна истина, тада гласно речена, али већ после две године грубо поречена и у свим наредним годинама и деценијама у хору порицана, све до наших дана, када ништа не знамо о судбини заслужног војника Арса Р. Јовановића, чак ни где му је гроб. Тако трагична судбина једног од водећих војника антифашистичког рата у нас била је разлог за вапај угледног историчара проф. др Бранка Петрановића са једне од страница своје тестаментарне књиге „Историчар и савремена епоха“, (ВИНЦ 1994), где се, над усудом овог „угледног војника нашег рата“, пита: „Је ли Арсо Јовановић једини проклет да о њему треба заувјек заћутати и које су то силе које стрепе од гробова својих противника?“

Питање је отворено ево пуних 47 година. Гробна тишина над „случајем“ Арса Р. Јовановића још царује. Мртва уста жртве не могу проговорити, а целати ћуте.

IVAN R. MATOVIĆ

THE MILITARY CAREER OF THE CHIEF OF HEADQUARTERS
IN THE YUGOSLAV PEOPLE'S LIBERATION ARMY

Summary

Arso R. Jovanović, born on 24 March, 1907, in the village of Zavala, Podgorica. Captain of the 1st Class in the Yugoslav Royal Army. In the summer of 1941, chief commander of the rebel army of Montenegro, Boka and Sandzak, and in the autumn, commander of the Montenegrin unit for operations in Sandzak which, with 3.690 fighters, was the largest partisan unit in the Yugoslav theatre of operations.

On 12 december, 1941, Chief of Headquarters in the Yugoslav People's Liberation Army (NOVJ), and after 1 March, 1945, Chief of Headquarters in the Yugoslav Army. Supervised the NOVJ plan of operations and lead defense operations against enemy attacks, distinguishing himself especially during the final strategic offensive for the liberation of Yugoslavia. Successfully accomplished missions alongside Allied commanders, Marshal Stalin, Fieldmarshal Aleksandar, Marshal Elliot, Admiral Morgan and others.

Liquidated in August 1948, in the rank of lieutenant general of the Yugoslav Army, for opposing Tito at the time of his conflict with Stalin. The whereabouts of his grave are unknown and as a result of his inflexible ideological views, he has been ignored for decades in historical and military studies.

